

ZNALOSTI A PŘÍSTUPY K EKOLOGICKÉMU ZEMĚDĚLSTVÍ V ČESKÉ REPUBLICE

KNOWLEDGE AND APPROACHES TO ORGANIC FARMING IN THE CZECH REPUBLIC

Lukáš Zagata, Eva Kučerová

Anotace:

Tento článek nahlíží na ekologické zemědělství jako na součást reflexivní modernity (náhradu konvenčního zemědělství produkujícího negativní externality). Srovnává jej přitom s původními školami alternativního zemědělství a ptá se, zda-li současná podoba ekologického zemědělství může zajistit produkování potravin bez přispívání k tvorbě dalších rizik typických pro moderní společnost.

Klíčová slova

ekologické zemědělství, alternativní zemědělství, riziko, modernizace

Annotation:

The paper views the organic farming as a part of reflexive modernity (substitute for conventional agriculture producing negative externalities). There is compared the current organic farming with original schools of alternative agriculture and raised a question, whether the actual practice can manage production of food without contributing to creation of others risks that are typical of the modern society.

Keywords:

organic farming, alternative farming, risk, modernization

ÚVOD A CÍL PRÁCE

Pozornost, která je u nás v současnosti věnována ekologickému zemědělství (EZ), málokdy zahrnuje reflexi ideového základu tohoto hospodaření sledujícího ekologické principy. Tato práce se zaměřuje právě na tyto přehlížené aspekty. Východiskem je přitom takový úhel pohledu, ze kterého je (v souladu se sociologickou perspektivou) EZ pojímáno jako fenomén zahrnující sociální, ekonomickou a politickou dimenzi. Z tohoto úhlu pohledu bude prozkoumán vztah mezi současným pojetím ekologického zemědělství a původními školami, jejichž metody daly vzniknout nejrozumnějším směrům alternativního hospodaření, na nichž staví dnešní EZ, ale současně se od nich odklání.

Cílem této práce je srovnání rysů původních (historických) směrů alternativního zemědělství a současného pojetí a dále se zamyslet nad tím, jaké důsledky s sebou přináší fakt, že se současné pojetí EZ značně odchýlilo od původních směrů alternativního zemědělství. Na toto sledování pojetí EZ v rovině teoretické (vymezeného oficiální politikou) bude navázáno zkoumáním praktické podoby hospodaření (vymezeného jednáním zemědělců), které bude uskutečněno v rámci interního výzkumného grantu PEF ČZU v Praze v druhé polovině roku 2005. Teprve na tomto základě bude zřejmě možné obecněji zodpovědět otázku ohledně dopadů a směřování EZ u nás.

METODY

Metodický přístup je volen s ohledem na cíl článku (jež je první zprávou v rámci již zmíněného výzkumu) a fázi, v níž se projekt nachází. Počáteční fáze projektu vyžaduje užít techniky studia dokumentů. Pro sledování charakteristik ekologického zemědělství od počátků v evropské moderní společnosti až po současnou podobu jsme studovali příslušnou odbornou literaturu provázející historickým vývojem a vymezující základní směry a představitele tzv. ekologického zemědělství (pozn.: z hlediska terminologie pracujeme v textu obecně s pojmem ekologické zemědělství a opomíjíme tak další, dříve užívaná pojmenování) a další formální dokumenty (zákony, nařízení apod.), abychom zachytili současný rámec, v němž se ekologické zemědělství realizuje. Vedle techniky studia dokumentů byla použita Weberova technika konstrukce ideál typů (ideál typy jako reálně neexistující myšlenková konstrukce, k nimž se však každý jeden případ více či méně přibližuje).

VÝSLEDKY

Konvenční zemědělství a produkce rizik

Vývoj zemědělství v západní Evropě v období od konce 2. světové války až do současnosti (zahrnující jednak procesy industrializace a intenzifikace zemědělské prvovýroby, ale i vznik formalizované platformy alternativního zemědělství), je možno uchopit a vysvětlit prostřednictvím teorie reflexivní modernizace, jejímž autorem je Ulrich Beck (2004 [1986]).

V souladu s tímto konceptem lze tehdejší uspořádání společenského života chápat jako výsledek prosté modernizace, jejíž cílem bylo zajištění bohatství, respektive *dostatku* ve všech sférách společenského života včetně zemědělství. Aplikace vědeckotechnologických prostředků nakonec vedla k nadprodukci v primárním sektoru hospodářství a současně k objevení se některých negativních ekologických důsledků převládajícího způsobu hospodaření. Tato negativa se (nejen v oblasti agrárního sektoru) přetavila v soubor civilizačních *rizik*, kterým musí společnost ve fázi pozdní modernity čelit.

Specializace a dělba práce mezi jednotlivými prvky produkčních vertikál přitom způsobila zatemnění některých souvislostí probíhajících procesů. V souvislosti s tím přestaly být jednoznačně rozlišitelné příčiny a účinky produkce rizik, což je spojeno s obtížemi (respektive nemožností) jasné identifikace prvotních zdrojů těchto rizik. Nadto platí, že rizika produkovaná moderní společností jsou především diskursivní povahy a jako taková „existují“ jen díky aktivitě vědecké komunity a jejich práci, jež tato rizika společnosti „zviditelňuje“. Z toho také vyplývá, že tato rizika nejsou zachytitelná individuální zkušeností, ale pouze prostřednictvím vědeckého vědění, a proto člověk-laik o nich (v krajním případě) nemůže sám nikdy nic vědět. Tato skutečnost se zřetelně vyjevila např. v souvislosti s některými alimentárními skandály v zemědělsko-potravinářském sektoru na konci 90. let 20. století.

Proces distribuce rizik ve společnosti má ambivalentní charakter. Na jedné straně se jeví jako objektivní danost, které jsou univerzálně vystaveni všichni členové společnosti, na straně druhé jsou některá rizika do určité míry třídně podmíněna, tj. jejich hrozba pro člověka se odvíjí dle příslušnosti k určitému segmentu společnosti, který je více či méně vystaven danému riziku. Riziko plynoucí z produkce a spotřeby zdravotně závadných potravin zhruba v 70. letech 20. století vedlo k tomu, že se ze schopností a možností vyhnout těmto rizikům stalo nové stratifikační kritérium společnosti.

„Dostatečně naplněná peněženka dovoluje pohodlně konzumovat vejce ‚šťastných slepic‘ a listy ‚šťavnatých salátů‘. Totéž platí o výživě, o vzdělání a o odpovídajícím chování ve vztahu ke stravě a k informacím. Vzdělání a citlivý vztah k informacím otevírají nové možnosti, jak se vyrovnat s riziky. Vaření a příprava jídla se stávají jakousi implicitní potravinovou chemií, jakousi kuchyní jedů, která má minimalizovat škodlivé účinky; je přitom již zapotřebí rozsáhlých znalostí, aby se pomocí „vyživovací technologie“ alespoň

trochu soukromně čelilo nadprodukcí škodlivých a toxických látek v chemii a v zemědělství.“ Beck (2004 [1986])

Nutné řešení civilizačních rizik je spojeno s procesem reflexivní modernizace: pozdně moderní společnost pod tíhou hromadících se problémů modernizuje sebe sama – svou původně moderní podstatu. Beck tuto fázi vývoje modernity řadí zhruba do 70. let 20. století. V této době je také založena mezinárodní organizace IFOAM (International Federation of Organic Agriculture Movements), která oficiálně zaštitila sílí sociální hnutí propagující alternativní metody ke konvenčnímu zemědělství, jehož negativní ekologické důsledky se stávaly stále viditelnějšími. Následně se rozvinul výzkum, který postavil mimo hru některé části původních ideových zdrojů alternativního zemědělství (Šarapatka, Urban a kol. 2003). Výsledkem bylo, že rozmanitá ideová východiska a praxe sociálního hnutí prosazující výrobu potravin takovým způsobem, který by byl šetrnější k přírodě, splynula pod jednu metodu pojmenovanou *ekologické zemědělství*.

V České republice se první zmínky o EZ objevily na konci 80. let. Praktické základy byly položeny ještě před rokem 1989 odbornou skupinou, která převzala základní informace od organizace IFOAM (Šarapatka, Urban a kol. 2003). Od roku 1990 je tato oblast agrárního sektoru podporována dotacemi, které určují její vývoj, jak dokládá vývoj počtu ekologicky hospodařících zemědělců v 90. letech.

Konvenční zemědělství a jeho reflexivní modernizace – zrod ekologického zemědělství

IFOAM čerpal z padesátileté tradice alternativního zemědělství, které se poprvé objevilo zhruba ve 20. letech 20. století jako reakce na procesy industrializace a urbanizace. Přehledy těchto původních škol EZ (Šarapatka, Urban a kol. 2003, Dlouhý a kol. 1992) zpravidla zahrnují přírodní zemědělství, které čerpalo z evropského romantismu a prosazovalo hospodaření bez chovu dobytka. Na něj navázalo biologicko-dynamické zemědělství, které bylo spojeno s nábožensko-filosofickým učením Rudolfa Steinera. Biodynamické zemědělství si podrželo svůj vliv a existuje v komerční podobě i v současnosti zaštitěné svazem Demeter.

S růstem poznatků přírodních věd se začaly objevovat nové metody, jako např. organicko-biologické zemědělství (ze 40. let 20. století), které stavělo na teorii koloběhu colibakterií a laktobakterií v zemědělské výrobě. Zhruba ve stejném období bylo v Británii založeno organické zemědělství, které vycházelo vstříc tamějším přírodním podmínkám a tradici pastevního chovu zvířat. V poválečném Německu se rozvinul ekologický systém biologického zemědělství (biologischer Landbau), který již přímo reagoval na některé negativní důsledky metod konvenčního zemědělství, jako např. na problém rezidujících pesticidů v prostředí a potravinách. Tento směr má i svou francouzskou odnož – L'agriculture biologique, která podobně jako v sousedním Německu reagovala na chemizaci intenzivního způsobu hospodaření.

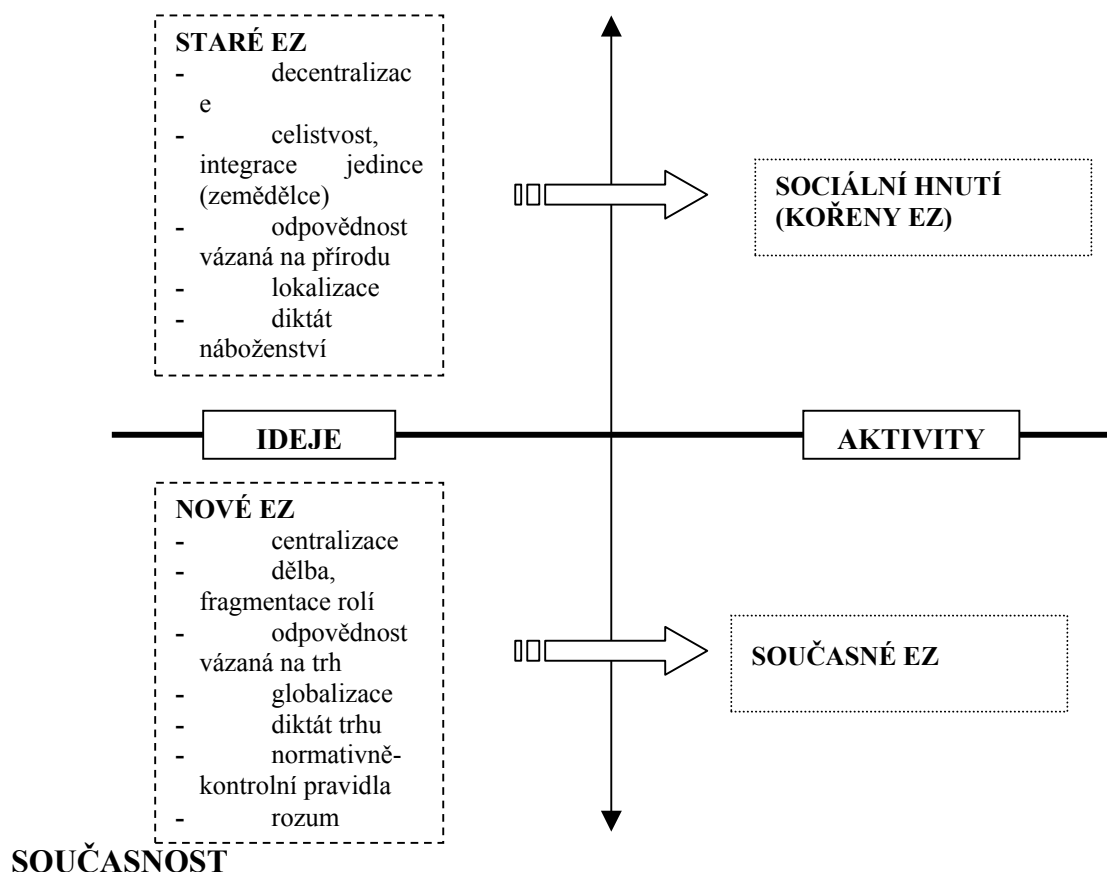
Ukazuje se tedy, že již první směry alternativního zemědělského hospodaření reagovaly na situaci, která byla spojena s procesem prosté modernizace společnosti (probíhající pod procesy industrializace a urbanizace). Analogicky v procesu reflexivní modernizace vzniká EZ jako reakce na negativní dopady konvenčního způsobu hospodaření. Současné pojetí ekologického zemědělství v některých ohledech explicitně navazuje na staré školy uvnitř alternativního zemědělství. Nicméně strukturální změny proměnily sociální podmínky natolik, že se současné ekologické zemědělství v mnoha aspektech odklání od původních základů ekologicky šetrného způsobu výroby potravin, jak ukazují následující odstavce.

Základní rysy starého a nového pojetí ekologického zemědělství

Jedním z výsledků studia dokumentů a provedení konstrukce ideál typů je schéma zachycující dva ideál-typové přístupy, které se vymezují vůči konvenčnímu zemědělství. Poté

ideál typ „starého ekologického zemědělství“ odpovídá prvním směrům alternativního zemědělství a „nové ekologické zemědělství“ se váže k současné podobě zastřešené jednak organizací IFOAM a respektující rámec pravidel jednotlivých států, potažmo Evropské unie.

MINULOST

Jednotlivé charakteristiky starého a nového EZ naznačují rozdílné přístupy zemědělců (míra propojenosti produkce-zpracování-spotřeby zemědělských produktů, charakter pravidel EZ), jejich odpovědnosti vázané více na přírodu či ke společnosti ovládané tržními podmínkami, převládající společenské procesy (globalizace/lokalizace, centralizace/decentralizace). Nicméně, lze říci, že oba rámce (ideál-typy) EZ se projevovaly v konkrétních lidských aktivitách (sociálních hnutí, současném ekologickém zemědělství), jejichž předpokládaným výsledkem je (šetrná) produkce potravin. Užijeme-li Beckův termín, klade se otázka, zda jde o produkci potravin, která s sebou nese i rizika.

DISKUSE

Jak bylo ukázáno výše, současná existence ekologického zemědělství je interpretovatelná jako výsledek procesu reflexivní modernizace společnosti. K potřebě zajištění potravinových zdrojů přibyl požadavek redukce negativních externalit, které na sebe berou podobu civilizačních rizik. Součástí diskuse jsou následující teze, které se stanou vodítkem pro pokračování připravovaného výzkumu autorů.

Nynější pojetí EZ pouze „dbá na životní prostředí a jeho jednotlivé složky“ sledováním formalizovaných norem (Zákon č. 242/2000 Sb.). Do jaké míry je dostačující pro dosažení trvale udržitelného způsobu zemědělské produkce sledování těchto pravidel a do jaké míry je nutná existence osobní angažovanosti zúčastněných zemědělců? Kterými dalšími

faktory je tato skutečnost ovlivněna (forma podnikání, velikost obhospodařované plochy, lokalita hospodaření, tradice, ...)?

Pro to, aby bylo ekologické zemědělství plně ekologické, je potřeba organizovat i sféru navazující na zemědělskou prvovýrobu (tj. zpracování, distribuci a spotřebu). Jaké důsledky vyplývají z případných rozporů konstitutivních principů jednotlivých sfér?

Současná praxe ekologicky hospodařících zemědělců v drtivé většině vychází ze zásad organizace IFOAM, která má širokou politickou podporu a je také zakotvena ve společné zemědělské politice EU. Svým způsobem se však nezbavuje závislosti na trhu jako pořádacím principu hospodaření. Některé příklady z nedávné doby ukazují, že právě toto pojetí EZ přináší také některé negativní externality výroby. Nevede tedy tento stav k situaci, kdy ekologické zemědělství profituje z existence rizik, ač je v dalším sledu samo jejich původcem?

Někteří ekologicky hospodařící zemědělci se hlásí k původním školám alternativního zemědělství. Tímto přemostují mainstreamovou platformu ekologického zemědělství. Do jaké míry je jejich praxe životaschopná v tržním prostředí? Je zemědělské hospodaření stavící na první místo *přírodu* prosaditelné ve větším společenském měřítku?

ZÁVĚR

Bylo by chybou se domnívat, že autoři tohoto článku zatracují současnou podobu ekologického zemědělství, coby relativně rozšířenou alternativu k zemědělství konvenčnímu. S ohledem na předložené výsledky se však ukazuje, že některé skutečnosti týkající se EZ v sobě mohou skrývat obtíže, neboť i současná podoba ekologického způsobu hospodaření může vést k další produkci rizik. Je-li však EZ součástí procesu reflexivní modernizace, je možné jej také chápat jako přechodové stádium vývoje modernity, na které může být navázáno jiným pojetím, jež bude důsledněji modernizovat (původně-moderní) konvenční zemědělství produkující rizika, která ohrožují společnost. V tomto duchu ostatně také vyznívá závěr Beckovy teorie, neboť o budoucí podobě pozdně moderní společnosti lze stále jen (více či méně přesně) spekulovat.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Beck, U. (2004 [1986]). *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Dlouhý, J. a kol. (1992). *Ekologické zemědělství*. Praha: Zemědělské nakladatelství Brázda.
- Fonte, M. (2002). Food Systems, Consumption Models And Risk Perception in Late Modernity. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, vol.10, number1.
- Urban, J., Šarapatka, B. a kol. (2003). *Ekologické zemědělství. Učebnice pro školy i praxi I. díl*. Praha: Ministerstvo životního prostředí.
- Zákon č. 242/2000 Sb. „O ekologickém zemědělství a o změně zákona č. 3368/1992 Sb. O správních poplatcích ve znění pozdějších předpisů“.*
- Vergner, I., Barták, R. (1991): *Základy alternativního zemědělství*. Praha: Ministerstvo zemědělství ČR.

Kontaktní adresa:

Ing. Lukáš Zagata a ing. Eva Kučerová, katedra humanitních věd PEF, Česká zemědělská univerzita v Praze, Kamýcká 129, 165 21 Praha 6 – Suchbátka, Czech republic. E-mail: zagata@pef.czu.cz, kucerovae@pef.czu.cz